

Burguesia i ciutat. La política urbana a Alacant durant la Dècada Moderada (1844-1854)¹

per Pedro Díaz Marín

Professor d'història econòmica de la Universitat d'Alacant

I. L'hegemonia de la burgesia

Resulta difícil a hores d'ara mantenir un concepte unívoc de burgesia. Sembla més correcte parlar de burgesies,² les quals s'anirien desenvolupant en relació amb l'expansió de l'economia de mercat i al compàs de la revolució liberal. Convé, doncs, subratllar el paper que jugà l'Estat liberal en la formació d'aquestes burgesies com a classe i allò que representà la política dels moderats de cara a l'articulació d'un bloc en el qual hi havia representats els interessos de propietaris de terres i de comerciants, és a dir, els interessos de les *élites*, però no els de les classes mitjanes, com volien fer veure els polítics moderats. Aquest concepte al·ludia a l'ascens d'un grup social nou, que pujaria sobre les capes populars i es diferenciaria de la noblesa propietària. La pràctica política dels moderats, però, bloquejava de fet moltes d'aquestes possibilitats de promoció social.³

Aquests problemes es plantejaven d'una manera especial a Alacant, una capital bàsicament portuària que, en contrast amb València, disposava d'un modest dinamisme econòmic i que s'hagué de guanyar aquesta capitalitat en pugna amb d'altres nuclis competidors, com ara Oriola i Alcoi. D'ahí, doncs, que la consolidació del rang esdevingués tema prioritari entre els nuclis de poder local. Durant la Dècada Moderada aquest grup el constituïa una elit formada pel bo i millor de la burgesia comercial i alguns membres de la noblesa. Tot i la presència

1. Agraesc les observacions que Jesús Millan, de la Universitat de València, va fer a una versió anterior d'aquest treball.

2. J. MILLAN, «Burguesia i canvi social a l'Espanya del segle XIX», *Recerques* 28, 1994, 73-80. També «Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875» dins J. AZAGRA, E. MATEU i J. VIDAL (eds.), *De la societat tradicional a la economia moderna. Estudios de historia valenciana contemporánea*, Alacant, 1996, 125-162. R. ROMANELLI, «Prólogo» a A. PONS i J. SERNA, *La ciudad extensa. La burguesía comercial-financiera en la Valencia de mediados del siglo XIX*, València, 1992, i «A propósito de la burguesía. El problema de la élite terrateniente en la Italia del ochocientos», *Ayer* 2. J. SERNA i A. PONS, «El nombre del burgués» dins F. BONAMUSA i J. SERRALLONGA (eds.), *La sociedad urbana*, Barcelona, 1994. J. FONTANA, «La burguesía española, entre la reforma y la revolución (1808-1868)» dins *Revueltas y revoluciones en la historia*, Salamanca, 1990, 125-133.

3. MILLAN, «Burguesia i canvi...».

de nobles en aquest bloc de poder —el comte de Casa-Rojas, el baró de Finestrat, el marquès d'Algorfa, el comte de Santa Clara, per esmentar-ne sols els més rellevants des del punt de mira polític i econòmic—, el grup dominant té un caràcter clarament burgès, ja que es tracta d'una noblesa interessada en les activitats econòmiques, que mira la propietat com a una cosa dinàmica, que es pot millorar mitjançant la inversió. És una noblesa, doncs, la inclinació de la qual pel liberalisme li va permetre de seguir participant en els mecanismes de control de la societat local.⁴ Aquesta oligarquia de nobles i burgesos, malgrat algunes diferències, va palesar un fort nivell de cohesió que derivava de la seua posició econòmica, de la seua manera de viure i de la seua ascendència sobre la societat local. Els seus conciutadans amb dret de vot els varen considerar com els més aptes per a ocupar els càrrecs de responsabilitat política, en la mesura que garantien els interessos locals. Impregnats de l'esperit del segle, entenien el desenvolupament econòmic, el progrés material, com a condició per al progrés moral, tal i com ho exposava el setmanari alacantí *La Nave* el 1848:

«A poco que se reflexione se conoce fácilmente que la inteligencia se ha desarrollado en el sentido de las buenas doctrinas, y que hoy ni extendemos nuestra ambición a tierras lejanas, ni nos preocupan las costumbres caballerescas de la edad media, ni nos entretenemos en desfacar ofensas imaginarias, como el hidalgo de la Mancha; sino que lejos de todas estas bagatelas, que así pueden llamarse las cosas que importan tan poco al bienestar del país, procuramos averiguar los medios que nos lleven a este objeto privilegiado.»

Tot plegat, la societat alacantina de la Dècada Moderada està dominada per uns quants nobles i comerciants, que acaparen la propietat urbana i posseeixen la terra i l'aigua de l'horta⁵ i que han adquirit béns desamortitzats a d'altres llocs de la província,⁶ alguns mitjançant inversions milionàries, com és el cas de Roc Blanquer o Melcior Astiz, d'altres amb inversions més modestes, com ara Manuel Elizaicin, Josep Lafont, Francesc Laborda, Francesc París, Antoni Ferrer, etc. Versàtils i emprenedors, propietaris i comerciants estenen la seua iniciativa a d'altres camps de l'activitat econòmica, com el turisme, els serveis, el crèdit o

4. Sobre el paper de la noblesa en la revolució liberal i la societat burgesa, MILLAN, «Els inicis revolucionaris...»; S. CALATAYUD, J. MILLAN i M. C. ROMEO, «La noblesa propietària en la societat valenciana del segle XIX: el comte de Ripalda i la gestió del seu patrimoni», *Recerques* 33, 1996, 79-101. Dels mateixos autors, «El ideal del propietario agrícola y la estabilidad de la sociedad de clases. Discurso y gestión en la nobleza valenciana del siglo XIX» dins *VIII Congreso de Historia Agraria. Preactas*, Salamanca, 1997, 335-348. J. MILLAN i R. ZURITA, «Élites terratenientes y tipos de caciquismo. La casa de Rafal/Vía-Manuel entre la revolución liberal y la crisis de la Restauración», *Noticario de Historia Agraria* (en premsa).

5. En 1847 menys del 7% dels propietaris d'Alacant acaparava més de la meitat de les terres de regadiu i més d'un terç de les de secà, allò que en conjunt suposava vora el 50% de la riquesa rústica (Arxiu Històric Provincial d'Alacant, *Hacienda*, llibre 2.468). Pel que fa a la propietat urbana, 28 propietaris amb un nivell de riquesa superior als 10.000 rals cadascú controlaven un 30% de la riquesa (AHPA, *Hacienda*, llibres 2.467 i 2.470). L'amillament de 1854 forneix percentatges semblants (E. M. TONDA, *La ciudad de la transición. Población, economía y propiedad en Alicante durante el siglo XIX*, Alacant, 1995).

6. G. SÁNCHEZ REGIO, *La desamortización de Mendizábal en la provincia de Alicante. El clero regular. 1836-1850*, Alacant, 1986.

les comunicacions. Cal destacar, en aquest sentit, la creació el 1846 de la *Compañía Alicantina de Fomento* —a imatge de la burgesia valenciana que havia creat la *Sociedad Valenciana de Fomento*⁷— amb el triple objectiu d'establir caixes d'estalvi i d'assegurances, fornir crèdit a tota mena de persones, en especial llauradors i artesans, i fomentar el desenvolupament econòmic de la província. La Companyia disposava d'un capital social de 6 milions de rals, repartits en 6.000 accions de mil rals cadascuna. Estava dirigida per una junta de govern que presidia el comte de Santa Clara i que formaven el marquès d'Algorfa, el baró de Finestrat, Miquel Pascual de Bonanza, Llorenç Novella, Ramon Izquierdo, Felip Gil, Joan Pere Sanmartín, Àngel Cutàyar, Francesc París i Manuel Senante. N'era director gerent Joan M. Vignau i inspector-fundador Pere Lara.⁸ Es tractava, doncs, d'un grup de comerciants, propietaris de terres, advocats i polítics. La Companyia fou ben acollida a la província i al principi de 1847 havia assolit un alt grau d'implantació, de manera que pel febrer ja no admetia noves demandes d'accions. Tanmateix, el futur prometedor que dissenyava la Companyia no es va acomplir. La crisi de 1847-1848, que, segons Tortella,⁹ provocà tancament de fàbriques, suspensions de pagaments i ajornament d'obres i incrementà els nivells d'atur, féu que el govern moderat adoptés una actitud d'extrema prudència envers el capitalisme financer, tot culpant de la crisi econòmica l'excés de llibertat i l'especulació. Així, per tal de controlar les societats per accions, promulgà la llei de 28 de gener de 1848, que mirava d'evitar l'especulació desmesurada a través de l'ordenament del capital financer.

La nova legislació va suposar la desactivació de la iniciativa economico-financera —concretada, entre d'altres coses, en un pregon desinterès i apatia en matèria d'associacionisme burgès amb finalitats econòmiques¹⁰—, tenint en compte que l'executiu es reservava un grau d'intervencionisme en la marxa de les empreses que no podia agradar a la burgesia alacantina, partidària de deixar actuar amb més llibertat els agents econòmics. Aviat, però, van sorgir d'altres companyies que —a la vista de la complexitat burocràtica que comportava l'Estat centralista i els nombrosos expedients i els procediments tortuosos que havien de seguir tant els particulars com les corporacions al davant del govern central— actuaven com a gestors amb l'Administració. Moltes d'elles eren una barreja de societats de crèdit, agències de serveis i companyies d'assegurances, gestionades per advocats, que creaven un clima favorable al negoci fàcil i ràpid. La majoria d'aquestes companyies tenien la seua seu a Madrid i buscaven la seua implantació a la província a través de representants qualificats de la burgesia autòctona, els

7. C. RÓDENAS, *Banca i industrialització. El cas valencià 1840-1880*, València, 1978.

8. *El Mensajero*, 31-XII-1846. R. A. GUTIÉRREZ LLORET i J. ORTS, «La burguesía alicantina y la cuestión financiera, 1840-1880», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, 1986.

9. G. TORTELLA, *Los orígenes del capitalismo en España. Banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX*, Madrid, 1975, p. 39.

10. Situació que contrasta amb l'actitud de la burgesia de València, RÓDENAS, *Banca i industrialització...*; PONS i SERNA, *La ciudad extensa...*

quals feien de comissionats de l'agència central. Així la firma *Viuda e Hijos de Roque Blanquer* eren comissionats a Alacant de la *Compañía General Española de Seguros Marítimos*. Pere Baile representava la *Sociedad Amiga de la Juventud*, una societat que finançava els estudis dels joves, «*mediante una corta imposición*». Manuel Senante feia de comissionat a Alacant i als partits d'Elx, Monòver, Novelda, Xixona i La Vila Joiosa de *La Isabela. Sociedad Filantrópica Universal de Auxilios Mutuos*, una companyia de serveis que es dedicava a procurar atenció domiciliària als socis malalts o a facilitar-los el préstec. D'altres companyies, a més de tramitar assumptes burocràtics, econòmics o judicials, s'ocupaven de l'administració de finques rústiques i urbanes i de cobrar censos, rendes o crèdits, com s'esdevenia amb la regentada per l'exdiputat Lluís M. Proyet o Joan Alted Navarro, que disposava de l'assessorament de lletrats i de corresponsals i agents a Madrid i a les ciutats més importants.¹¹

Per bé que la burgesia alacantina ho intentà, va fracassar la via de creixement econòmic a través de la indústria.¹² Això, juntament amb la decepció que va provocar l'incompliment d'altres projectes, com ara el transvasament del Xúquer o el retard en la construcció del ferrocarril, va empènyer aquesta burgesia cap a d'altres mitjans de desenvolupament econòmic. El turisme podia acomplir aquest paper. S'esperava que Alacant es convertiria en el lloc de descans de les classes acomodades de la Cort. En aquest sentit, la ciutat oferia tota una colla d'al·licients, com ara el seu clima, bones condicions higièniques, gastronomia variada i accés fàcil per ferrocarril, ja que havia de ser punt final de la línia del Mediterrani. A tot això calia afegir l'existència de balnearis, ja que el 1847 s'havien inaugurat els banys propietat del regidor Marsell, i un any més tard es renovaren d'altres que ja hi havia abans, propietat de Simó, la qual cosa venia a confirmar la confiança de la burgesia alacantina en la lliure concurrència: «*Está visto que no hay nada como la competencia para los adelantos y que el público esté bien servido y barato*».¹³ Calia afegir encara els banys de Busot, propietat del comte de Casa-Rojas que els havia renovat adés. Així, doncs, en la segona meitat de la dècada de 1840 la burgesia alacantina estava desenvolupant tota una sèrie d'iniciatives que revaloritzaven el sector terciari, ampliaven les possibilitats econòmiques de la ciutat i trobaven noves fonts de rendibilitat en la promoció del turisme.

11. P. DÍAZ MARÍN, *Las estructuras de poder durante la Década Moderada. Alicante, 1844-1854*, tesi doctoral, Universitat d'Alacant, 1997, 435-442.

12. Les causes del fracàs, segons Joaquim Roca de Togores, es trobaven en la insuficiència de capitals, la mala gestió empresarial i els elevats costos de producció, derivats de l'encariment del transport i dels alts preus de les primeres matèries. El cost del fracàs el xifrava en uns 500.000 duros, que es van desviar de l'agricultura i de les activitats mercantils, J. ROCA DE TOGORES, *Memoria sobre el estado de la agricultura en la provincia de Alicante, 1849* dins J. VIDAL OLIVARES, *Materiales para la historia económica de Alicante*, Alacant, 1986.

13. *La Nave*, 4-VI-1848.

II. *La ciutat burgesa*

II.1. LA RENOVACIÓ URBANA

El moderantisme, a través d'un sufragi que només comprenia un escàs 12% dels veïns,¹⁴ afavoria una certa fusió entre homes de negocis i noblesa propietària. D'aquesta manera la barreja burgesa no tan sols controlava les institucions econòmiques —la Junta d'Agricultura i la Junta i el Tribunal de Comerç—, sinó també els centres de poder local, la qual cosa facilitava la seua participació en el disseny del nou model de ciutat que anava congriant-se. La burgesia havia mostrat un interès considerable per l'adquisició d'immobles urbans durant la desamortització de Mendizábal. En aquest procés es van vendre a la província finques per valor de vora vuit milions de rals, dels quals més del 60% corresponia a béns específicament urbans —convents, cases, palaus—, mentre que la resta corresponia a molins fariners, forns o trulls.¹⁵ El capital acumulat a l'agricultura i el comerç trobava una eixida nova no només en l'adquisició de béns urbans, sinó també en la seua renovació. La burgesia alacantina palesà tot al llarg de la Dècada Moderada un gran interès per acomodar la ciutat als seus motlles socials i psicològics, per la qual cosa va mamprendre tot un procés de reformes de les seues vivendes que tropessarà, de vegades, amb els interessos públics o d'altres ciutadans. A Alacant, capital carent d'una forta hegemonia econòmica sobre el seu espai, no es plantejà com a València l'alternativa d'un intens creixement en altura de les vivendes. El problema de la vivenda havia trobat eixida amb la creació de barris nous extramurs que absorbien el moderat creixement demogràfic. El desig de la burgesia era sobretot participar del disseny de l'espai urbà heretat i aconseguir una ciutat ben dotada des del punt de mira de les infraestructures. Això atorgà un gran protagonisme a les iniciatives privades en el camp urbanístic, que alhora van esperonar l'Ajuntament per tal d'adoptar mesures que, a poc a poc, aniran donant a la ciutat un aire més modern. Cal tenir en compte que, tot i que les ciutats són protagonistes fonamentals en el procés de delimitació d'allò públic i allò privat,¹⁶ persisteix encara sota el règim liberal una certa confusió entre tots dos àmbits, com a conseqüència de la indefinició de l'Estat en aquest sentit, allò que empeny les institucions locals a assumir un paper clau.¹⁷

És a l'àmbit urbà que la burgesia troba el seu medi per a exercir les seues activitats econòmiques, per desenvolupar la seua vida social i les seues funcions de representació. La casa es transforma llavors en un medi no només d'inversió, sinó d'ostentació i es fa un símbol extern del poder econòmic i de l'altura moral de la família burgesa. L'aristocràcia es contagia també d'aquest aspecte de la psicologia burgesa i duu a terme un procés de renovació i canvi dels palaus

14. P. DÍAZ MARÍN, *Después de la revolución. Centralismo y burguesía en Alicante, 1844-1854*, Alacant, 1998.

15. SÁNCHEZ RECIO, *La desamortización de...*, 55-56.

16. A. BAHAMONDE, «La historia urbana», dins J. P. FUSI (ed.), *Ayer. La historia en el 92*, 1993.

17. SERNA i PONS, «El nombre del...», 114.

senyorial. El nou segle demanava una nova configuració de la ciutat i els poders locals hagueren d'equilibrar el procés de transformació urbana, tot actuant de contrapès de les actituds ferotgement individualistes dels propietaris urbans. En tot cas, la burgesia intentà desenvolupar un model de ciutat al seu gust i els poders públics es veieren obligats a fer un esforç per tal de dotar-la de serveis, com ara l'evacuació d'aigües fecals, el subministrament d'aigua potable a les cases particulars o l'enllumenat que, per bé que de manera incompleta, deixà establertes les pautes perquè la remodelació d'una ciutat amb perfil de modernitat s'anés completant al llarg dels anys de la Restauració. Al principi de 1848 *La Nave* destacava el nou aspecte que adquiria la ciutat:

*«Ciertamente, el que no haya estado en un período de diez años en Alicante, se presentarán a su vista mejoras considerables: a un local que solo en el nombre se podría tener como teatro ha sustituido un majestuoso edificio que cual coloso se eleva en la plaza del Barranquet; en el barrio de San Antón se está construyendo una plaza de toros, que concluida llevará ventajas a las mejoras de España; en el Malecón se han edificado dos suntuosas plazas mercados, que verdaderamente no poseen las más cultas ciudades...; y por último, las decoraciones de nuestras calles y edificios presentan un aspecto bello y agradable».*¹⁸

Amb tot, com s'esdevenia a moltes ciutats espanyoles, la burgesia alacantina no era una burgesia industrial a l'estil britànic. El seu model de creixement es recolzava en l'activitat agrària i comercial, però havia fracassat a l'hora de confeccionar un model de desenvolupament industrial a l'estil d'Europa occidental. També el seu cas era diferent del tipus de creixement econòmic de València. Això determinà una absència de proletariat industrial que, lògicament, influiria en el model de creixement urbà, ja que, com succeïa a València per exemple, la remodelació urbana *«no se basó en los problemas de hábitat de las clases obreras, sino en la expansión burguesa sobre el espacio»*.¹⁹ La transformació de la ciutat es portarà a terme d'acord amb els criteris i interessos d'aquesta burgesia agrària i comercial.

Des del principi del segle XIX s'encetà un procés de transformació del nucli urbà d'Alacant que culminarà amb el disseny d'una ciutat «nova», els edificis emblemàtics de la qual —fruit d'una mateixa empena prou intensa cap al 1847— serien el Teatre Nou, a la plaça del Barranquet, i la Plaça de Bous, al raval de Sant Anton, extramurs de la ciutat. Això reflectia la necessitat de llocs de trobada social —el teatre es dedicava preferentment a les obres de Zorrilla— i d'espectacles per a un públic massiu. Alhora es produïa una segregació espacial, reflex del procés de diferenciació de la societat arran del desenvolupament del capitalisme.

18. *La Nave*, 16-I-1848. Al seu número anterior aquest setmanari detallava les millores urbanístiques realitzades els quatre anys darrers: col·locació de rajoles a les voreres, empedrat de carrers, construcció de la plaça de S. Agustí al solar del convent extingit, plantació d'arbres, etc.

19. PONS I SERNA, *La ciudad extensa...*, 98. J. AZAGRA, *Propiedad inmueble y crecimiento urbano. Valencia 1800-1931*, Madrid, 1993, 47, també subratlla el paper que jugà a València l'Ajuntament moderat presidit per Campo en favor dels interessos de la burgesia urbana.

Els grups burgesos van anar ocupant zones distintes —sense arribar en cap moment a una separació nítida— de les que ocupaven els palaus senyorials, que van quedar limitats pràcticament a la part vella de la ciutat, mentre que —en allò que es podria interpretar com una actitud de mimesi— la noblesa començava a transformar les seues vivendes, tot acostant-les a l'estètica burgesa. Preocupacions higienistes i desig de dotar les vivendes de les majors comoditats, d'acord amb el nou estatus econòmic i polític que ha assolit la burgesia al llarg del segle, estan a la base dels canvis que els burgesos miren d'introduir a les seues vivendes. No cal oblidar tampoc el caràcter de negoci que té la vivenda, el lloguer de la qual es transforma també en una font d'ingressos més per als propietaris d'immobles urbans, sempre, però, en un marc de moderat creixement de la demanda.

L'escassetesa de recursos municipals i la manca d'un projecte global de planificació urbana eren dos condicionants que limitaven de manera força notable les possibilitats d'actuació de l'Ajuntament en aquest camp. Això donava ales a la iniciativa privada, que imposarà la lògica dels interessos particulars no sempre d'acord amb els generals, però que alhora anaven creant les pautes d'actuació de la política urbana del municipi, en demanar serveis que no sempre podia cobrir l'Ajuntament. D'altra banda, els poders locals tampoc no disposaven de prou autonomia per a aquesta mena d'actuacions, ja que estaven sotmesos al vistiplau dels delegats del govern central i dels enginyers civils. Aquest cos professional s'anava imposant i feia arraconar els enginyers militars que fins aquells moments havien dissenyat l'espai urbà²⁰ —atesa la condició de plaça forta que tenia Alacant— i que, malgrat el pes que guanyaven els enginyers civils, encara conservaven sota la Dècada Moderada atribucions que impedièn l'Ajuntament de realitzar determinades obres que es consideraven sotmeses a la jurisdicció militar.

Al principi de la Dècada Moderada Alacant ofería un aspecte lamentable des del punt de vista urbanístic, situació que no era estranya a la manca de recursos i que féu que els poders supramunicipals urgessen l'Ajuntament a prendre mesures per tal d'arranjar els carrers. Segons la proposta de l'enginyer civil, Agustín de Elcoro Berecibar, l'Ajuntament acordà el setembre de 1844 empedrar els carrers que tenien un traçat costerut, per tal que poguessen resistir les grans avingudes d'aigua, mentre que els carrers sense pendent simplement es van cobrir amb grava, fent-hi servir com a mà d'obra els presidiaris, traslladats des de Cartagena quan calia. Però, davant la urgència de la situació, tots els veïns quedaven obligats a *trabajar en determinados días, bien por sí, o bien sustituidos por un operario o jornalero bajo cierta retribución en este caso*.²¹

Tot i la manca d'un pla general, no es pot dir que la política urbana municipal fos totalment improvisada. Qualsevol projecte d'actualització urbana havia de ser consensuat per l'equip de govern local, el qual, abans d'aprovar-lo, l'estudiava, esbrinava la seua utilitat i conveniència i decidia sobre la seua execució. No sempre s'esdevenia així, però, i la comissió d'ornat, o algun dels seus membres, actuaven

20. J. CALDUICH, *La ciudad nueva*, Alacant, 1990, 14-18, 40-42 i 95-107.

21. Arxiu Municipal d'Alacant (AMA), *Libro de Cabildos*, 5-IX-1844.

de vegades de manera unilateral, per bé que després reclamaven la legitimitat de la seua actuació a través de l'assentiment de l'equip de govern, atesa la utilitat i peremptorietat de les obres escameses. En 1850 Calixt Pérez, membre de la comissió d'ornat, proposà un pla ambiciós d'actuació urbana, que exigia quantiosos recursos financers, per a la qual cosa caldria recórrer a mitjans extraordinaris, però que no gravarien el pressupost municipal destinat a reparar carrers, places i clavegueres. Encara que el pla de Pérez fou aprovat, l'Ajuntament acordà, segons una proposta del regidor Campos, que «*ni las comisiones, ni sus presidentes realicen ninguna obra, mejora o reforma en los ramos de su cometido, sin que antes, formando el oportuno proyecto, se dé cuenta a la corporación y recaiga el correspondiente acuerdo*».²² Amb aquesta decisió es tractava de destacar les atribucions que tenia el municipi en matèria urbanística i, encara que no es confessava obertament, evitar —o controlar, si més no— les possibles irregularitats en l'adjudicació i execució de les obres. D'altra banda, de vegades resultava difícil prendre decisions per unanimitat, senyal de la disparitat d'interessos que representaven els regidors. Així succeí quan el 1847 la corporació analitzà un plànol que projectava fer un passeig vora el Teatre Nou. El projecte fou aprovat per una majoria de 7 vots a favor, 5 en contra i 3 abstencions. Els regidors que s'oposaven al projecte ho feien per considerar que el passeig era innecessari i d'escassa utilitat i que dificultaria el subministrament d'aigua, però sobretot perquè calia gravar els veïns «*con nuevos impuestos para atender a las precisas y apremiantes atenciones del presupuesto*». El sector majoritari, en canvi, devia considerar que la creació d'un espai de llüiment públic justificava fins i tot aquest recàrrec sobre tots els contribuents.²⁴

Malgrat les dificultats financeres, l'Ajuntament féu un esforç per embellir la ciutat i dotar-la d'un aspecte modern, fent-ne un espai de sociabilitat. La part més important del pressupost del municipi era la dedicada a dotar la ciutat d'infraestructures i serveis. Com s'observa al quadre adjunt, les despeses d'aquesta mena van créixer notablement al llarg de la Dècada Moderada, en passar d'uns vuitanta mil rals el 1845 a vora dos-cents mil el 1854, quantitat que arribava a suposar més del 40% del pressupost de despeses.²⁵ Això mostra el compromís dels successius equips de govern municipals amb el desenvolupament urbà. L'enderroc de la muralla del Vall, la urbanització de la plaça del Barranquet, l'enjardinament de la plaça d'Isabel II o la construcció del passeig de Campoamor —qui, quan era governador civil, adquirí el 1850 terra i aigua i les donà al municipi per tal de construir un passeig entre el convent de Caputxins i el camí dels Àngels—²⁵ són assoliments que cal apuntar en l'haver dels ajuntaments moderats, els quals de vegades hagueren de salvar les resistències dels propietaris afectats.

22. AMA, *Libro de Cabildos*, 24-VIII-1850.

23. AMA, *Libro de Cabildos*, 10-VII-1847.

24. P. DÍAZ MARÍN, *Después de la revolución...*, cap. VII.

25. AMA, *Libro de Cabildos*, 15-VI-1850. Per realitzar l'obra calia el permís de les autoritats militars, que l'atorgaren el novembre de 1850.

PRESSUPOST MUNICIPAL D'INFRAESTRUCTURES URBANES

<i>Any</i>	<i>Rals</i>	<i>% del pressupost</i>
1845	81.550	17,93
1846	87.567	16,06
1847	99.035	20,25
1848	97.185	23,08
1849	109.295	22,15
1850	116.941	24,33
1851	120.519	27,32
1852	120.519	34,11
1853	120.519	33,90
1854	197.599	41,60

Font: *vid.* n. 25.

L'elaboració del plànol geomètric de la ciutat el 1849, d'acord amb la Reial Orde de 25 de juliol de 1846, permeté una acció urbanística més sistemàtica. El plànol, que arregleva les propostes de la comissió d'ornat i les reclamacions i els suggeriments que pogueren presentar els veïns, hauria de servir de base per a les deliberacions de l'Ajuntament en matèria urbanística. Després de dos anys d'esmenes i rectificacions, la comissió l'informà favorablement el 19 de maig de 1852 i quedà aprovat per la corporació el 5 d'agost del mateix any. Abans de passar al govern per a la seua aprovació definitiva, el plànol fou revisat per l'enginyer militar de la província, qui hi donà el vistiplau sota la prevenció que l'Ajuntament havia d'establir l'amplària —60 peus com a mínim— que hauria de separar les construccions que es fessen al Malecò respecte a la muralla. Finalment el plànol fou aprovat per Reial Orde de 29 de setembre de 1853.²⁶ Sens dubte, el plànol geomètric fou una eina que va fer de guia de l'Ajuntament per a prendre decisions sobre alineaments de carrers, voreres, façanes de vivendes, etc., i que permeté de globalitzar i homogeneïtzar la política urbanística, evitant —o atenuant, si més no— la casuística de les decisions municipals en aquest camp, que els veïns qualificaven de vegades com a arbitràries quan les consideraven contràries als seus interessos particulars. I això succeïa perquè durant la dècada de 1840 la burgesia continuava amb més intensitat un procés de remodelació de les seues vivendes iniciat el decenni anterior. Així, les decisions de l'Ajuntament de vigilar l'estat ruïnós de les cases i ordenar-ne l'enderroc, quan les qualificava en estat ruïnós o semiruïnós i considerava que eren un perill, s'entenen com a atacs als interessos particulars i, de vegades fins i tot, com un afront a la dignitat personal i a l'estatus social de l'interessat. Quan en 1848, a instàncies de la comissió de l'Acadèmia de Sant Carles de València que hi havia a Alacant, l'Ajuntament ordenà al baró de Finestrat que enderroqués la façana d'una casa seua al carrer de Sant Cristòfol, per considerar que amenaçava ruïna,

26. AMA, *Libro de Cabildos*, 20-X-1853.

el baró s'hi negà i demanà a l'Ajuntament que nomenés una comissió de tres facultatius de la ciutat perquè confirmassen el dictamen de la comissió de Sant Carles. Per bé que l'Ajuntament es reafirmà en la seua decisió, l'enderroc restà suspès per orde del cap polític, tot i la *«falta de justicia con que reclama dicho interesado»*.²⁷

La política urbana, doncs, tropessava de vegades amb els privilegis de determinats grups socials, arrecerats al poder polític supramunicipal que, en fer això, desautoritzava i mediatitzava la gestió del municipi en un camp de tan autèntic interès local com era la remodelació urbana. No sempre es pogué dur a terme sense entrebancs una política coherent en el camp urbanístic, ja que es veia mediatitzada, quan no desvirtuada, pels grups socials influents que, en veure perjudicats els seus interessos, recorrien al cap polític, qui sovint es mostrava procliu a la defensa d'aquests interessos. Així doncs, la remodelació urbana posava en relleu també les tensions que generava una societat en procés de canvi, en la qual els grups socials estaven cercant la seua ubicació en l'àmbit urbà d'acord tant als seus interessos com al seu estatus. N'és il·lustratiu el conflicte que a mitjan Dècada Moderada va sorgir entre el municipi i un destacat membre de la noblesa, el marquès d'Arneva. Quan l'any 1850 l'Ajuntament va decidir de remodelar la plaça de la Càrcer, hagué de comprar a un particular, Rafael Bernabeu, dues cases que amenaçaven ruïna i que llindaven amb una altra del marquès d'Arneva. Un cop adquirides pel municipi, les cases foren enderrocades, però la façana principal de la casa del marquès, denunciada com a ruïnosa des de 1848, no s'enderrocà fins 1850. El marquès es considerà perjudicat per l'enderroc de les cases d'en Bernabeu, perquè l'obligà a fer el mateix a la seua façana, tot i que la realitat era que el marquès aprofità l'avinentesa per traslladar la porta principal des del carrer del Correu Vell a la plaça de la Càrcer, amb la qual cosa la vivenda experimentà una substancial revalorització. Alhora, el novembre de 1850 la comissió d'ornat delimità les línies de la casa del marquès, però com que la millora de la plaça de la Càrcer anava també en benefici del noble, l'Ajuntament li exigí 500 rals per cadascun dels buits que pensava obrir a la façana principal, d'acord amb el disseny presentat a la corporació. La reacció del marquès fou, com a mínim, desproporcionada i vingué motivada, més que per qüestions pecuniàries, per raons relacionades amb la seua dignitat de classe. Presentà, doncs, un escrit virulent de protesta al governador en contra de l'acord de l'Ajuntament, en el qual el titllava d'injust i irracional i demanava que s'anul·lés. La corporació va considerar que potser el marquès es trobava *«aún agitado por la impresión del derecho del feudalismo»* i demanà al governador que rebutgés la protesta. Mentrestant, les obres iniciades pel marquès continuaven, tot i que estaven pendents de la resolució del governador, qui finalment adoptà una solució aparentment salomònica, però que, en la pràctica, significava reconèixer l'ascendent social que exercia la noblesa. De fet, encara que reconeixia *«el dominio y demás derechos del Ayuntamiento»*, fixava en la meitat, ço és, en 250 rals, la quantitat que havia

27. AMA, *Libro de Cabildos*, 3-VI-1848 i 27-VI-1848.

de pagar el marquès per cada buit obert en la paret frontera.²⁸ La decisió del Governador era també una prova més de la prioritat que la legislació moderada atribuïa a la màxima autoritat de la província en l'administració i la política locals.²⁹

Les millores introduïdes a la ciutat van produir una revalorització de les finques urbanes i afavoriren tot un moviment especulatiu al voltant de la propietat del sòl, que van aprofitar els propietaris particulars per a aconseguir sòl urbà a baix preu, ja que se'ls compensava generosament —bé en metàl·lic, bé amb la cessió de sòl urbà edificable— per les «pèrdues» que el procés d'ordenació urbana els podia originar. Molts propietaris varen cedir velles vivendes ruïnoses i de poc valor a canvi d'una indemnització monetària o, més sovint, de parcel·les on podien edificar. Josep Gabriel Amérigo, el comte de Soto Ameno, Llorenç Antoine o Josep Bas són exemples de propietaris que posaren en pràctica la mercantilització de la ciutat i acumularen propietats urbanes de les quals obtenien, en llogar-les, rendes ben sucoses. Tot aprofitant el seu domini de la política local o la seua relació amb la classe política, hi realitzaren inversions que al capdavall resultaren altament rendibles. Constitueixen el sector capdavanter de la burgesia que obté ingressos no tan sols de les fonts digam-ne «tradicionals» —l'agricultura i el comerç—, sinó que amplien els seus negocis al sector urbà o dels transports, multipliquen els camps on esmercen el seu capital, diversifiquen les seues fonts d'ingressos i conjuminen a la perfecció negoci i política. Això exemplifica la diversitat de les burgesies de l'època. Així, aquests propietaris no dominen només l'espai agrari o l'activitat comercial, sinó també l'espai urbà i els seus interessos en tots els nivells reben el suport de la política municipal, que controlen directament o amb la qual mantenen contactes estrets a través dels representants de la seua classe.

De vegades, indefinicions de caràcter legal limitaren l'autonomia del municipi en matèria urbanística i impediren de desenvolupar projectes que pretenien d'harmonitzar l'entramat urbà, com s'esdevingué amb el Malecó, espai situat entre el baluard de Sant Carles i el moll. Aquests terrenys s'havien venut a particulars, que tenien la intenció d'edificar-hi, però l'Ajuntament no permetia que es construís en l'espai que hi havia entre el baluard de Sant Carles i el mercat, situat vora la porta del Mar. A finals de 1852, com a conseqüència de l'alineació del carrer de Sant Ferran, quedava un espai buit que l'Ajuntament va vendre al futur alcalde Domènec Morelló per 22.200 rals, donant-li permís per edificar-hi. El director general d'Administració Local, però, anul·là l'expedient de venda i demanà a l'Ajuntament que acredités la propietat d'aquest terreny. Encara que no hi havia *«ningún documento que constituya el título de pertenencia»*, el Capítol municipal considerava que en tot cas el terreny era propietat del comú i, per tant, de l'Ajuntament, ja que estava inclòs dintre el radi de la ciutat *«y en las manzanas marcadas en el plano aprobado por S.M. para levantar sobre ellas edificios»*. Davant la manca de documents que acreditassen el domini de la ciutat sobre

28. AMA, *Libro de Cabildos*, 5 i 29-XI-1850, 4-XII-1850, 7-I-1851 i 25-II-1851.

29. Una anàlisi excel·lent de la funció dels governadors civils dins l'Estat liberal a M. RISQUES CORBELLA, *El govern civil de Barcelona al segle XIX*, Barcelona, 1995.

el terreny del Malecò, el govern es conformà amb un informe de veïns i ancians, que en justificués el caràcter de propietat municipal. Malgrat tot, per Reial Orde de 29 de setembre de 1853 el govern prohibí edificar al Malecò, ja que calia tenir en compte que l'exèrcit considerava aquests terrenys dintre la seua jurisdicció, la qual cosa provocà d'immediat nombroses demandes d'indemnització a l'Ajuntament per part dels propietaris del sòl. Finalment, la polèmica es va cloure quan aquests terrenys es destinaren a la construcció d'un passeig.³⁰

L'auge de la construcció sota la Dècada Moderada —bàsicament, no obres noves, sinó renovació de les ja existents— va repercutir favorablement en el mercat del treball, en augmentar l'oferta d'ocupació de caràcter públic i privat. Però també donà lloc al fet que mestres paletes sense titulació es posaren al davant d'obres que exigien la direcció d'un facultatiu. Mestres d'obra i arquitectes denunciaren aquesta situació, en aduir que lesionaven els seus drets i els del públic *por la falta de seguridad con que se hacen las fábricas y de las reglas que prescribe el arte*, al temps que demanaven que els poders públics prenguessen mesures sancionadores per tal d'evitar les situacions d'intrusisme professional.³¹ La queixa dels arquitectes i mestres d'obra indica l'existència d'un mercat de treball en expansió, que ofería serveis a un cost menor i que es feia difícil de controlar, malgrat les ordenances de caràcter gremial que —curiosament, fins i tot de manera oficial— regulaven l'activitat constructora. Els mestres d'obra de la ciutat s'organitzaven en una corporació que pretenia controlar l'oferta de treball en condicions monopolistes. Aquesta corporació estava dirigida per una junta de govern integrada per un president, dos vocals i un secretari, que eren triats pels mestres acadèmics en junta general. Les ordenances establien tres nivells en el sector de la construcció: mestre; oficial i aprenent. Els mestres tutelaven els aprenents que anaven a *instruirse en la práctica y teórica del objeto de albañil* al llarg dels quatre anys que durava l'aprenentatge i, a més d'ensenyar-los l'ofici, havien de *darles tiempo para que por las noches se dediquen a los estudios necesarios, a fin de instruirse en la teórica del arte*. Durant aquest període, l'aprenent s'estava a casa del mestre i treballava a les seues obres, o per compte d'ell en les d'un mestre diferent quan li faltava feina al primer. En cap cas, però, ho feia per compte propi. Una volta conclòs l'aprenentatge, el mestre el matriculava com a oficial, previ pagament de setze rals. La inscripció en la matrícula d'oficials era condició necessària per poder exercir la professió *en esta capital y en cualquiera de los pueblos de su provincia*. Els mestres estaven encarregats d'impedir, sota multa de deu pesos, que es contractessen oficials no matriculats.³²

30. A. RAMOS, *Evolución urbana de Alicante*, Alacant, 1984, 208.

31. AMA, *Libro de Cabildos, 15-1-1852. Boletín Oficial de la Provincia de Alicante* (BOPA), 16-II-1852.

32. BOPA, 30-IV-1846. Situacions comparables a València han estat analitzades per J. M. CLIMENT, «Població industrial i radicalisme urbà. Aproximació als orígens del moviment obrer a València (1843-1849)», *Afers* 15, 1993, 143-162.

II.2. ELS SERVEIS D'ABASTIMENT D'AIGUA I EL CLAVEGUERAM

Entre les iniciatives mampreses per la burgesia per tal de millorar la infraestructura urbana, des de la seua posició de control del poder municipal, cal destacar les relatives a assegurar el subministrament d'aigua, del tot insuficient per a abastir una població en expansió i amb necessitats cada volta majors. Tot i l'abast limitat de l'acció municipal en aquest àmbit, cal reconèixer als successius ajuntaments de la Dècada el seu esforç per assegurar l'abastiment d'aigua a través d'obres hidràuliques que, encara que eren de caràcter modest, posaven en relleu la voluntat dels regidors per modernitzar la ciutat. Encara que el subministre d'aigua no quedaria regularitzat fins a les acaballes del segle,³³ durant aquests anys l'Ajuntament mamprenqué una sèrie d'actuacions —construcció de fonts i canonades, recerca de deus— adreçades a dotar d'aquest servei bàsic una ciutat que tenia el rang de capital de província, les capes altes de la qual maldaven per introduir aquest subministrament en els seus domicilis particulars, prenent-lo de la xarxa pública. La demanda d'aquests sectors, però, superava la capacitat d'oferta dels serveis municipals, que es veia restringida no tan sols per les limitacions de la xarxa, sinó també per l'escassetat de recursos hídrics. Això obligarà l'Ajuntament a reduir l'accés a l'ús privat de l'aigua, mitjançant el procediment de rebutjar llicències als particulars per prendre aigua de la xarxa pública.

Per compensar aquestes mancances, l'Ajuntament mamprenqué un reguitzell d'obres concretes, sense cap pla d'actuació previ i pressionat per una burgesia delerosa de dotar les seues vivendes de les millors comoditats. Segons els informes municipals, al principi de la Dècada les fonts públiques es trobaven en una situació d'abandonament lamentable i l'aigua, deficientment canalitzada, passava per llocs insalubres, de manera que no arribava en gaire bon estat per al seu consum. El setembre de 1844 l'Ajuntament aprovà un projecte per construir una canonada a la plaça de Santa Teresa, encara que les dificultats financeres el limitarien a la construcció de cent vares de canonada.³⁴ El 1848 s'aprovà la construcció d'un canal de pedra a través del barri de Sant Anton mitjançant l'addició al pressupost municipal de 3.000 rals.³⁵ Quatre anys després es decidí canalitzar les aigües procedents de la mina del Tossal per preservar-les de les substàncies salobrenques que hi havia a aquell indret.³⁶ El 1846, amb motiu de les noces reials, l'Ajuntament projectà bastir una font a la plaça de la Constitució, projecte que fou arraconat per manca de fons fins que, en 1848, el plantejà de nou el regidor de la comissió de fonts Vicent Palacio. El seu cost es calculà en 15.000 rals i se n'encarregà l'execució a la firma *José Daza Ruiz Hermanos*.³⁷ La construcció de la font, però, va despertar la resistència d'alguns grups de pressió que presentaren al cap polític

33. J. VIDAL OLIVARES, *Comerciantes y políticos (Alicante, 1875-1900)*, Alacant, 1987, 84-91. R.A. GUTIÉRREZ LLORET, *Republicantismo en Alicante durante la Restauración (1875-1895)*, Alacant, 1989, 107-108.

34. AMA, *Libro de Cabildos*, 4-V, 22-VI, 3-VIII i 24-IX-1844.

35. AMA, *Libro de Cabildos*, 23-IX-1848.

36. AMA, *Libro de Cabildos*, 29-I-1852.

37. AMA, *Libro de Cabildos*, 23-IX-1848.

una protesta per oposar-s'hi. En ser la plaça de la Constitució un important punt de trànsit per al transport de mercaderies, «*desde inmemorial sitio de concurrencia para el comerciante, corredor, tratante*», la font dificultaria l'activitat comercial en un punt neuràlgic de la ciutat. L'assumpte fou tractat en una sessió extraordinària a la qual assistiren els majors contribuents i l'escrit de protesta fou aprovat per 14 vots a favor, 6 en contra i una abstenció. Es proposà, en canvi, que la font es construís al passeig de la Reina, en substitució de la que hi havia, ja molt espatllada i «*impropia del único punto de recreo de la capital, digno de mejora*».³⁸

No es tractava només, però, de facilitar la conducció de l'aigua. També calia assegurar-ne el cabal. A l'altura de 1850 les contínues sequeres havien posat en perill l'abastiment de la ciutat, per la qual cosa l'Ajuntament, malgrat les dificultats financeres i en unió de la iniciativa privada, realitzà inversions en la deu de la Casa Blanca per augmentar-ne el cabal i «*evitar los conflictos que serían consiguientes si continuada su notable disminución llegasen a desaparecer del todo, y se viese privada la ciudad de un elemento tan esencial para la vida*».³⁹ Les obres resultaren insuficients, motiu pel qual dos anys després calgué reparar urgentment la Casa Blanca a través d'un pressupost que atenyia els 334.000 rals, finançat conjuntament pels regants que utilitzaven les aigües i l'Ajuntament. Tanmateix, la penúria financera del municipi feia que de vegades fos poc atractiu per a la iniciativa privada establir contractes per tal de realitzar obres en els serveis d'abastiment d'aigües. Així, quan cap postor no es va presentar a la subhasta per a canalitzar les aigües des de la font de Sant Cristòfol fins a les de Sant Nicolau i plaça del Mar, el govern hagué d'autoritzar el municipi perquè se'n fes càrrec. També foren raons de tipus financer les que van induir la corporació a municipalitzar el servei de manteniment de les fonts, amb la creació de la plaça de «fontaner» municipal —dotada amb 5.200 rals en 1851— que fins aleshores es cobria per contracte, fet que representava una altra càrrega per a la ciutat.⁴⁰

La millora del nivell de vida de la burgesia i el desig de fer més confortables les seues vivendes van incrementar de manera notable la demanda d'aigua d'aquest sector de la població. Tanmateix, la disminució del cabal va obligar l'Ajuntament en 1852 a no concedir noves dotacions d'aigua per al servei privat. La política municipal de concessió d'aigües, però, es mostrà socialment discriminatòria, ja que dies després d'adoptar aquesta decisió, la Comissió de fonts proposà esmenar-la: l'Ajuntament deixaria oberta la possibilitat de seguir atorgant llicències d'aquesta mena, sempre i quan, mitjançant un acord entre els particulars, els veïns que ho sol·licitassen fossen capaços de desviar aigua, no de la xarxa principal, sinó de les sèquies que ja tinguessen establertes d'altres veïns. Alhora, les concessions deixaven de ser de franc, ja que per a obtenir-les els interessats haurien d'ingressar a les arques del municipi una quantitat superior als 6.000 rals,

38. AMA, *Libro de Cabildos*, 17 i 31-I-1849. El cap polític aprovà la proposta de l'Ajuntament i la font es traslladà al passeig de la Reina.

39. AMA, *Libro de Cabildos*, 31-XII-1850.

40. DÍAZ MARÍN, *Las estructuras...*, 500-501.

deixant ben clar que el fet de pagar aquesta suma no implicava dret de propietat, sinó només l'usdefruit. L'ús privat de l'aigua quedava reservat, doncs, als grups socialment poderosos. L'Ajuntament continuaria concedint o rebutjant llicències sense seguir cap criteri fix, sinó en funció del estatus social del sol·licitant. Les dificultats de l'abastiment, però, van empènyer l'Ajuntament a adoptar el 1853 mesures més restrictives, en declarar caducat el dret a l'ús de l'aigua d'aquelles cases no habitades pels seus amos que en el termini d'un any no haguessen efectuat l'oportuna reclamació per conservar l'ús de l'aigua.⁴¹ Finalment, l'octubre de 1859 el municipi declarà caducades totes les concessions, fet que originà la protesta dels propietaris que les havien obtingudes mitjançant l'acord de l'Ajuntament. Els propietaris iniciaren un litigi amb l'Ajuntament, tot i que les llicències incloïen una clàusula que posava a estalvi el dret de propietat del municipi.⁴²

Els sistemes de desguàs d'aigües residuals també foren objecte d'atenció dels poders municipals, moguts en aquest sentit igualment per l'interès privat de la burgesia, la qual, delerosa com era d'introduir aquest servei als seus domicilis particulars, esperonava l'adopció d'un seguit de mesures per millorar l'estat precari en què es trobava el sistema d'evacuació d'aigües fecals. Les obres de sanejament per permetre el desguàs de l'aigua que s'estancava a la part de fora de la porta de la Reina, la reparació del clavegueram amb la col·locació de reixetes de ferro per impedir-ne l'embós o la construcció d'una sèquia al mercat per facilitar l'eixida d'aigües brutes són exemples de la modesta acció municipal en aquest camp i mostren la preocupació higienista de l'Ajuntament, que es veié obligat de vegades a prendre mesures contra els abusos que feien alguns veïns benestants qui, de manera il·legal, donaven eixida a les latrines de casa seua.

Però l'actuació municipal també estava mediatitzada pel caràcter de plaça forta que tenia la ciutat. Així, quan el 1852 l'alcalde proposà d'obrir un portell en la muralla del Malecò per tal d'evitar inundacions, amb càrrec als pressupostos militars, argumentant que *«si no se hubiesen allí levantado murallas, no hubiera habido necesidad de desagües»*, les autoritats castrenses consideraren que la claveguera era una obra supèrflua, ja que les que hi havia bastaven per permetre el desguàs, i rebutjaren la fórmula de finançament que proposava l'alcalde. L'Ajuntament decidí llavors que l'obra fos pagada a l'ensems pels veïns i el municipi i, en tant arribava l'autorització del Govern per executar-la, optà per anivellar el sòl del Malecò i dels carrers contigus per facilitar el desguàs.⁴³

II.3. L'ENLLUMENAT

Al principi de la Dècada Moderada l'enllumenat era insuficient, puix que a la majoria dels carrers sols hi havia una *«débil luz, costeada por los vecinos, para*

41. AMA, *Libro de Cabildos*, p. 501.

42. N. C. JOVER, *Reseña histórica de la ciudad de Alicante*, Alacant, 1863, 296-297.

43. AMA, *Libro de Cabildos*, 28-X i 25-XI-1852.

*alumbrar las imágenes de su especial devoción, que aparecían en modestas capillas, y en las calles más principales algunos faroles, con luz de aceite.*⁴⁴

Per bé que es van fer petits progressos en aquesta etapa, les realitzacions en aquest camp no foren gens espectaculars, situació que no estava al marge de l'escassetesa de fons de les arques municipals. El 1847 l'enllumenat encara no s'havia estès per tota la ciutat, per la qual cosa alguns regidors plantejaren la necessitat de completar-lo, «*con el fin de evitar la grande oscuridad que se experimenta.*»⁴⁵ A poc a poc anaren introduint-se algunes millores, la més important de les quals fou la implantació de l'enllumenat públic al barri de Sant Anton. Aquest barri, extramurs de la ciutat, era una de les zones més desateses del nucli urbà, a la qualurgia dur l'enllumenat, ja que havia incrementat considerablement la seua població. En ser un districte obert, resultava insegur, motiu pel qual l'enllumenat tenia ací «*el carácter de medida de orden y seguridad.*» El gener de 1852 l'Ajuntament decidí de posar en pràctica el pla que venia pensant de temps enrere i a la vegada, com a mesura complementària, va crear una plaça de sereno amb una dotació de 620 rals.⁴⁶ El juliol del mateix any la corporació acordà de col·locar quinze farols a la plaça d'Isabel II i d'altres carrers cèntrics, el cost dels quals arribava a 4.650 rals.⁴⁷

El servei d'enllumenat, que al principi de la Dècada Moderada administrava directament el municipi, fou arrendat a finals de 1844 a Lluís Barroso per 36.000 rals l'any.⁴⁸ El 1849 se subhastà de nou per quatre anys, perquè «*siendo de mucho coste las mejoras que deban introducirse no podría en menos tiempo reintegrarse de los gastos el que tome a su cargo el servicio, ni saldrá tan económico para los fondos comunes.*»⁴⁹ Se'n féu càrrec de la concessió Nofre Nadeu, qui no va acomplir les condicions estipulades en el contracte, en deixar de col·locar 20 fanals per valor de 5.274 rals, quantitat que li reclamà l'Ajuntament el 1851. Nadeu havia fet d'altres infraccions, per la qual cosa —el desembre de 1853 quan acabava el contracte—, l'Ajuntament va decidir de retenir les quantitats que restaven per pagar-li fins rescabalar-se degudament dels perjudicis ocasionats pel contractista. En 1854 Lluís Barroso tornà a licitar en la subhasta per la concessió del servei. Quan arribà el moment de deliberar sobre la concessió, l'alcalde, però, va prohibir que es tractés el tema, perquè una altra persona, amb interès també per fer-se amb la concessió, havia adreçat una instància al governador i s'estava pendent de la seua resolució. L'autoritarisme creixent dels anys finals de la Dècada tingué també el seu reflex en la suplantació de competències municipals per part del governador. L'autoritat provincial, malgrat l'informe favorable de l'Ajuntament a la sol·licitud de Barroso, qui havia lliurat una carta de pagament de 10.000 rals

44. R. VIRAVENS, *Rebelión militar de 1844 en Alicante*, Alacant, 1889, 11.

45. AMA, *Libro de Cabildos*, 12-V-1847.

46. AMA, *Libro de Cabildos*, 29-I-1852.

47. AMA, *Libro de Cabildos*, 29-VII-1852.

48. AMA, *Libro de Cabildos*, 3-X-1844. Entre abril i octubre de 1844 l'Ajuntament va pagar 25.138 rals per despeses d'enllumenat.

49. AMA, *Libro de Cabildos*, 28-VIII-1849.

com a fermaça del servei, decidí que el contracte quedés *«sin efecto y se saque a nueva licitación el expresado servicio por solo el término de un año»*.⁵⁰

Durant la Dècada les realitzacions en l'enllumenat foren ben escasses, de manera que a meitat dels anys cinquanta Alacant seguia sent una ciutat mal il·luminada. Nogensmenys, aquestes modestes realitzacions palesen l'interès de l'Ajuntament —com succeí en el cas del subministrament d'aigua o del clavegueram— per dotar la ciutat d'una sèrie de serveis que fessen la vida més còmoda, que fessen d'Alacant una ciutat burgesa. D'ahí l'interès que molt d'hora mostrà el municipi per l'enllumenat de gas. El 1846 l'Ajuntament decidí d'establir aquest tipus d'enllumenat i contractar-ne el servei amb una empresa sota les bases següents. L'Ajuntament subministraria a l'empresa un terreny per bastir la fàbrica del gas, reservava a la companyia arrendatària el monopoli del servei per vint-i-cinc anys i es comprometia a demanar al Govern que els materials necessaris per construir el sistema d'enllumenat tinguessen un tracte fiscal favorable. El contractista havia de construir al seu càrrec la fàbrica del gas, fornir i reposar tots els estris i farols necessaris, indemnitzar els veïns pels danys que els pogués originar en les seues propietats en instal·lar-hi la infraestructura, assumir les despeses de manteniment i les dels deponents i proporcionar un gas de qualitat i pur, *«sin olor ni humo, de modo que expida una llama blanca, clara y perfecta»*. El contractista que optés a l'arrendament havia de realitzar un dipòsit previ en qualsevol dels bancs nacionals de 20.000 rals i, un cop adjudicat i formalitzat el contracte, una altra quantitat de 50.000 rals en el banc de San Fernando com a garantia d'acomplir el termini estipulat per començar a donar el servei, que era d'un any.

L'Ajuntament, per la seua part, pagaria 4,5 maravedís l'hora per cada encenedor de gas, a mesos vençuts, en monedes d'or i plata, mentre que el preu que haurien de pagar els particulars no podia excedir en un 20% el que pagava l'Ajuntament. En cas d'interrupció del servei, el contractista incorria en multa per valor del doble del que havia de pagar-li l'Ajuntament. Passats deu anys, un nou contractista podia optar al servei si n'abaixava el preu un 20%, però si les condicions eren les mateixes hi tenia preferència l'anterior arrendatari. Si es formalitzava el contracte amb el segon arrendatari, havia d'indemnitzar el primer pel valor dels materials d'enllumenat. Una vegada conclòs el contracte, la fàbrica i la resta dels estris quedaven com a propietat del contractista, però si l'Ajuntament volia fer-se càrrec del servei, tenia dret a aquests elements, indemnitzant el contractista amb la quantitat fixada per una comissió de pèrits anomenada per ambdues parts. Com a data de l'arrendament s'assenyalava el 15 de gener de 1847.⁵¹ La iniciativa de l'Ajuntament alacantí va merèixer els elogis de la premsa espanyola i despertà l'entusiasme entre la burgesia, que considerava l'enllumenat de gas com a *«una de las mejoras más positivas que va consiguiendo el progreso industrial»*. Resultava més net i còmode, però sobretot més barat que l'enllumenat tradicional. El projecte, però, no es dugué a terme i, mentre que el gas anava imposant-se a d'altres ciutats

50. AMA, *Libro de Cabildos*, 19 i 26-I-1854.

51. BOPA, 5-XII-1846.

com ara Madrid, Barcelona, València o Cadis, Alacant continuà sent una població deficientment il·luminada durant tota la dècada.⁵²

El projecte d'introduir la il·luminació per gas tornà a plantejar-se el 1854. Semblava que el moment era més propici. S'havien escolat set anys, el ferrocarril estava en ple procés de construcció i la ciutat havia experimentat canvis en la seua fesonomia. La instal·lació de l'enllumenat per gas seria un pas important en aquest procés de modernització que estava experimentat la urbs. Així, doncs, el 22 de juny de 1854 l'alcalde va sotmetre a examen d'una comissió integrada per regidors i majors contribuents —és a dir, pels representants més genuïns de la burgesia— un projecte presentat per l'enginyer Josep Martín. Segons càlculs de la comissió, el projecte representava un estalvi, respecte al sistema d'enllumenat amb oli, de vora 11.000 rals, allò que féu que s'aprovés amb entusiasme i es proposés un contracte molt semblant a l'elaborat en 1846, per bé que amb petites diferències: se n'ampliava la duració a trenta anys i el preu a abonar per l'Ajuntament seria de 3 maravedís per hora de llum, mentre que per al públic es fixava en 50 rals per miler de peus cúbics. Les condicions del contractista milloraven, ja que no sols se li garantia el monopoli del servei, sinó la venda de tots els útils necessaris a l'efecte i, fins i tot, quedava exempt de l'obligació d'il·luminar aquells indrets on hi hagués aparells no venuts per ell. En canvi, es comprometia a mantenir l'enllumenat d'oli als carrers on no fos possible instal·lar el de gas en les mateixes condicions que hi havia al contracte vigent. En comptes d'una fermança en metàl·lic, el contractista, com a garantia del compliment del contracte, hauria d'hipotecar la fàbrica i totes les seues dependències. Pel que fa a la resta, les condicions no variaven respecte a l'anterior.⁵³ La instal·lació de l'enllumenat per gas, però, hauria d'esperar encara uns anys. El contracte amb l'enginyer Martín no arribà a signar-se i tres anys més tard l'Ajuntament contractaria el servei amb l'empresa *Melitón Martínez y Compañía*, amb la qual s'inauguraria l'enllumenat a gas el 14 d'abril de 1861.⁵⁴

II.4. ELS SENYALS D'IDENTITAT DE LA CIUTAT BURGESA: LA FUNCIO CULTURAL I LA FUNCIO RELIGIOSA

La condició de capital de la província d'Alacant és un fet que contribueix també a configurar el seu caràcter de ciutat burgesa. Això es va palesar al llarg de la Dècada Moderada en dues qüestions: l'ensenyament i la ubicació de la seu episcopal. Alacant, a més de ser centre polític i administratiu de província, aspirava a centralitzar gairebé en exclusiva les funcions cultural i religiosa, fins i tot a costa de rivalitzar amb d'altres ciutats del sud valencià. Aquesta aspiració es veia afavorida pel paper que l'Estat liberal atribuïa a les capitals de província, les quals transformava en una rèplica funcional de la capitalitat de l'Estat. Economia i política es conjuminaven per enfortir el caràcter urbà d'Alacant. A més de la funció

53. *El Mensajero*, 17-I, 11-II i 3-VI-1847.

54. AMA, *Libro de Cabildos*, 22-VI-1854.

55. JOVER, *Reseña histórica...*, 299-300.

econòmica que acomplia al servei de la burgesia com a centre que articulava les relacions de mercat, cal assenyalar també la funció organitzadora que l'Estat liberal li assignava, en recolzar-se en la ciutat per dur a terme la seua tasca governativa, potenciant d'aquesta manera el seu caràcter urbà.⁵⁵

II.4.1. La instrucció: l'Institut d'Ensenyament Secundari

La burgesia liberal alacantina va mostrar al llarg de la Dècada Moderada un interès creixent per la instrucció, entesa, de manera polifacètica, com a una condició més del desenvolupament econòmic, com a un factor de promoció social, com a un element de difusió del liberalisme i també com a un mitjà de socialització, d'adoctrinament de la població i d'integració social. Des d'aquesta perspectiva, la burgesia considerava necessària una renovació de les institucions docents i dels continguts de l'ensenyament que, cap a mitjan Dècada Moderada, resultaven desfasats i caducs:

*«En los tiempos antiguos la España necesitaba abundante plantel para curas, frailes, abogados y médicos; las universidades, sin duda, eran buenas instituciones, en las que aprendían los hombres los estudios de Hipócrates, Justiniano y Santo Tomás; pero en el día que nuestras necesidades no son ni serán las mismas y que los autores griegos y latinos no son tampoco los depositarios de los conocimientos de utilidad pública, cuando la inmensa mayoría de la nación propende a los conocimientos del progreso de la industria, que sola da a los pueblos los medios de aumentar hasta lo infinito su riqueza y bienestar, las universidades en el siglo XIX con poca diferencia de cómo existían en el noveno, son el antídoto más poderoso contra el bienestar de los pueblos industriosos y agricultores».*⁵⁶

Es tractava d'impartir una educació de caràcter més pràctic i tècnic, capaç de promoure el desenvolupament econòmic. L'educació era un element més del procés de producció, un capital cultural, que ajudava a impulsar el progrés material. Això suposava l'estudi de matèries noves que donassen una formació científica i tècnica als nous professionals que la societat demanava. Així, l'*«estudio de las lenguas inglesa, francesa y alemana y el conocimiento de las ciencias morales, economía política, química, matemáticas, mecánica... son los elementos únicos que pueden solo aumentar nuestra riqueza y nuestro poder»*.⁵⁷ Alhora

55. El paper de l'Estat liberal i de l'economia de mercat en la potenciació del caràcter urbà de les capitals de província durant el segle XIX ha estat assenyalat per J. S. PÉREZ GARZÓN i F. DEL REY REGUILLO, «Conflictos y protestas. De la ciudad liberal a la ciudad democrática, 1808-1878» dins BONAMUSA i SERRALLONGA (eds.), *La sociedad urbana...*, 259-313. Al mateix volum P. CARASA SOTO destaca «las extraordinarias capacidades urbanizadoras que la transformación política y administrativa del Estado liberal han tenido en nuestro país» («Por una historia social de la ciudad. Urbanización, pauperismo y asistencia», a BONAMUSA i SERRALLONGA (eds.), *La sociedad...* 23-63, 25).

56. *El Mensajero*, 10-XII-1847.

57. *Ibid.*

aquest tipus d'ensenyament evitaria que el país depengués de l'estranger en matèria de personal tècnic qualificat. El compliment d'aquestes premisses implicava dignificar el treball manual, de manera que el sistema educatiu havia d'atendre també la formació professional de treballadors qualificats, ja que «*el cultivo de las ciencias, puramente teórico y limitado a un corto número de individuos, no produciría más ventaja que la de satisfacer la curiosidad y muchas veces la vanidad de los que se dedicasen a ellas*».⁵⁸ Aquest tipus d'ensenyament s'havia de generalitzar entre les classes treballadores, ensinistrant-les per exercir un ofici manual, la dignitat del qual derivava de la seua utilitat. En aquest sentit la burgesia considerava especialment important la creació d'escoles d'agricultura als pobles, de les quals esperava aconseguir «*inmensos resultados, pues haría conocer a los niños el valor de los árboles, de las producciones de la tierra y, en una palabra, de la propiedad*».⁵⁹

Al marge de la funció econòmica, la instrucció exercia també una funció política, en ser un mitjà de difusió i consolidació del liberalisme: «*La cuestión de la instrucción del pueblo bajo un régimen constitucional la resolvemos nosotros de esta manera: El que debe ser instruido porque es libre, debe ser instruido además porque la Constitución le confiere este derecho; debe ser instruido porque no existen ni deben existir despotas interesados que esté siempre en la ignorancia, y tampoco señores feudales que lo destinen para que les sirva*». La instrucció, doncs, permetia una educació política que fornira estabilitat al sistema, en convertir-se en «*la principal condición del liberalismo*», mentre que «*la seguridad de los gobiernos despóticos se funda en las tinieblas*». Així, doncs, el poble tenia dret a ser instruït per poder exercir amb responsabilitat els seus drets polítics. Alhora, però, la instrucció era un mitjà d'estabilitat social, perquè afavoria la integració dels sectors dissidents i apartava el poble de temptacions revolucionàries: «*para impedir estas calamidades es necesario instruirlo, y hacerle amar lo que hay*».⁶⁰ Però, si entre l'opinió pública local la importància de l'educació adquiria valors diversos, el moderantisme governamental semblava implicar criteris força més restrictius, que, de fet, pressuposaven un bloqueig de les possibilitats de mobilitat social. Segons es deia en un article publicat al *Boletín* de la província, la instrucció difonia «*los principios de la sana moral*» burgesa, de manera que els grups socials més desfavorits s'abstindrien de «*codiciar lo que no es propio de su condición ni de su clase. El obrero sabrá que el término de sus fatigas es llegar a ser un buen maestro en el arte y oficio a que esté dedicado, y no aspirará a los altos puestos de la nación patrimonio de otros hombres más instruidos y más capaces de desempeñarlos que él*».⁶¹

La realitat, amb tot, era molt diferent. L'ensenyament primari depenia dels ajuntaments i es veia bloquejat per les dificultats financeres dels municipis, que

58. *El Mensajero*, 14-X-1847.

59. *El Mensajero*, 1-IV-1847.

60. *El Mensajero*, 7-I-1847.

61. BOPA, 23, 26 i 28-V-1846.

condicionaven l'establiment d'una escola pública tal i com l'havia dissenyada el règim de Cadis.⁶² Les classes populars seguien en l'analfabetisme i només un grup reduït tenia possibilitats d'accés a la instrucció. En general, l'ensenyament primari es trobava prou desatès. L'escassetesa de fons condicionà la política educativa del municipi i les deficiències de l'escola pública eren mal cobertes per les escoles privades.⁶³

La implantació de l'ensenyament secundari a partir de 1845 va influenciar la manera de viure i el desenvolupament de les burgesies de províncies, que van rebre esperançades la creació dels instituts.⁶⁴ Les forces vives alacantines mostraran un interès major per l'ensenyament secundari, caracteritzat pel pla Pidal de 1845 com a propi *«especialmente de las clases medias»*.⁶⁵ Gil de Zárate, l'autor del pla d'estudis, opinava que l'ensenyament secundari no podia anar dirigit a les masses, sinó als grups rectors de la societat, a *«los que escriben, inventan, dirigen y dan impulso a la sociedad, conduciéndola por las diferentes vías de civilización»*.⁶⁶ Aquest caire elitista i burgès de la instrucció secundària es perllongava en el sistema d'ensenyament, malgrat les reformes successives que patí el pla de 1845.⁶⁷

Des de 1836 hi havia a Alacant un Col·legi Reial d'Humanitats, que havia estat fundat per iniciativa de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País i que fou la base del futur Institut d'Ensenyament Secundari. A final de 1844 la junta directiva del Col·legi d'Humanitats i l'Ajuntament demanaren al Cap polític que declarés el Col·legi com a Institut d'Ensenyament Secundari, però l'autoritat provincial no es trobà facultada per això i va transmetre la demanda al Govern.⁶⁸ La Comissió d'Instrucció Pública de la província s'adreçà llavors als representants en Corts, demanant-ne la col·laboració. Allò que preocupava la comissió i l'Ajuntament era que la tardança a declarar Institut el Col·legi d'Humanitats *«podría despertar rivalidades de otros pueblos de la provincia»*. Per això destacaven que la Reial Orde de 3 de novembre de 1844 deia que l'Institut s'havia de situar a la capital de la província, encara que d'altres pobles oferissen més mitjans per sostenir-lo. D'altra banda, el Col·legi d'Humanitats reunia les condicions escaients per ser declarat Institut, perquè s'hi explicaven les matèries corresponents per catedràtics *«con justo título»* i perquè d'aquesta manera s'aconseguiria una major celeritat en els tràmits i els alumnes no s'haurien de desplaçar a València per revalidar els seus estudis.⁶⁹ La creació de l'Institut comptava amb el suport de la Junta de Comerç i la Diputació, qui considerava que per al seu manteniment

62. J. S. PÉREZ GARZÓN, «Crisis del Antiguo Régimen y Revolución Burguesa» dins *Historia de España*, vol. IX, *Crisis del Antiguo Régimen. De Carlos IV a Isabel II*, Madrid, 1982.

63. M. A. ESTEVE, *La enseñanza en Alicante durante el siglo XIX*, Alacant, 1991.

64. A. VIÑAO FRAGO, *Política y educación en los orígenes de la España contemporánea. Examen especial de sus relaciones en la enseñanza secundaria*, Madrid, 1982, 406.

65. M. DE PUELLES BENÍTEZ, *Educación e ideología en la España contemporánea*, Barcelona, 1980, 120. Pel que respecta al País Valencià, A. MARTÍNEZ BONAFÉ, *Ensenyament, burgesia i liberalisme. L'ensenyament secundari en els orígens del País Valencià contemporani*, València, 1985.

66. A. GIL DE ZÁRATE, *De la Instrucción pública en España*. Madrid, 1855, t. II, 1.

67. C. GARCÍA, *Génesis del sistema educativo liberal en España. Del 'Informe' Quintana a la 'Ley Moyano' (1833-857)*, Oviedo, 1994, 54-102.

68. AMA, *Libro de Cabildos*, 14-XII-1844.

69. AMA, *Libro de Cabildos*, 17-XII-1844.

bastaven els béns donats el segle XVI per l'arquebisbe Loazes al convent i col·legi de dominicans d'Oriola per establir-hi l'extinta universitat pública.⁷⁰ Per fi l'Institut fou establert oficialment per Reial Decret de 5 d'agost de 1845 i ubicat a l'edifici de l'Assegurada. La instal·lació de l'Institut fou un pas important en el procés de configuració de la ciutat burgesa, ja que, com assenyala Emilio La Parra, va contribuir a trencar «el monopolio ejercido por el clero mediante las escuelas de Gramática en la preparación para los estudios superiores».⁷¹ Al segon any de funcionament va quedar inclòs entre els instituts de primera classe, en estar finançat per fons provincials i impartir els cinc anys d'ensenyament elemental que calien per obtenir el grau de batxiller. La Llei Moyano el reclassificà com a institut de segona classe.⁷²

A principi de 1850 la vida acadèmica de la ciutat es veié trasbalsada per una decisió del Govern i de nou tornaren a eixir a la llum els vells fantasmes de les rivalitats intraprovincials. El 1849 el Govern havia decidit retallar tant les despeses de l'Estat com les de les províncies, començant per l'ensenyament, a través de la reducció del nombre d'instituts. El Ministeri pensava que el seu cost era excessiu en algunes províncies, sobretot tenint en compte com era d'escàs l'alumnat que hi rebia aquesta mena d'ensenyament. D'altra banda, es deia, no havia estat un criteri d'utilitat el que havia guiat la creació dels instituts, sinó un «*espíritu de provincialismo*», exagerat i mal entès. En conseqüència, se sol·licitava als caps polítics un informe raonat de la conveniència de conservar els instituts respectius, la possibilitat de fusionar-los si n'hi havia més d'un o unir-los amb els de les províncies veïnes.⁷³

Això posava en relleu, de manera força típica, la freqüent contradicció entre el moderantisme ministerial i les aspiracions d'una burgesia de províncies, que maldava a més a més per bastir una identitat com a capital. Mentre que l'ensenyament secundari era un canal bàsic de promoció per a les classes mitjanes, en la pràctica el Govern els barrava el pas. La decisió del Govern mobilitzà immediatament les institucions i la burgesia en defensa de la continuïtat de l'Institut a la capital. A la província d'Alacant hi havia dos instituts, un de tercera classe a Oriola i un altre de primera a Alacant, el cost dels quals, descomptats els drets de matrícula, era de 90.000 rals. Tots dos centres impartien ensenyament a vora 190 alumnes, 120 dels quals corresponien al d'Alacant i 70 al d'Oriola. La distància que separava els dos centres, es deia, era de 4,5 llegües i la que separava l'Institut d'Alacant del de la província més propera —Múrcia— era de 13 llegües, mentre que quedaven molt apartats, a 25 llegües, els de València i Albacete, les altres

70. Arxiu de la Diputació Provincial d'Alacant (ADPA), *Libro de Actas*, 25-XI-1844. Sobre aquests béns hi havia pendent una reclamació de l'Ajuntament oriolà davant la Direcció General d'Amortització, per la qual cosa la Diputació va demanar als representants de la província en les Corts que agilitzessen els tràmits.

71. E. LA PARRA, «Cambios culturales, educativos e ideológicos» dins S. FORNER (coord.), *Edad contemporánea. Siglo XIX*, vol. V de la *Historia de la provincia de Alicante* dirigida per A. MESTRE, Múrcia, 1985, p. 89.

72. M. A. ESTEVE, *La enseñanza en Alicante*, 101.

73. BOPA, 3-XII-1849.

dues províncies limítrofes. L'Institut de la capital es trobava al bell mig de la província, la qual cosa facilitava l'accés a l'ensenyament dels seus habitants, els quals no podrien fruir d'aquell dret si se suprimia aquell establiment. D'altra banda, argumentava la Diputació, l'Institut impartia un ensenyament de qualitat que li havia reportat una merescuda reputació entre «los claustros de las universidades en donde sus alumnos se han presentado a continuar sus estudios» i, fins i tot, entre el govern mateix, que hi havia fet un donatiu específic per al gabinet d'història natural. A més a més, l'Institut disposava amb el suport pressupostari de la Diputació, que estava disposada a incrementar-lo si calia. Per tant, encara que la fusió dels dos instituts alacantins suposaria un estalvi en el pressupost provincial, la Diputació no la veia convenient. Si el Govern, però, optava per prendre aquesta decisió, l'Institut hauria de romandre a la capital de la província.⁷⁴ Per la seua part, l'Ajuntament es disposà a llogar l'Hospici de Jerusalem per ubicar-hi l'Institut, «con objeto de evitar cualquier pretexto que se haya podido ensayar con intento de arrancar de esta capital dicho establecimiento».⁷⁵

La creació de l'Institut afavorí el desenvolupament d'altre tipus de docència. El 1850 s'incorporaren als instituts els estudis de comerç, que a una ciutat mercantil com Alacant s'havia de considerar d'utilitat pública.⁷⁶ Amb tot, l'escassetesa de fons va impedir que l'Ajuntament financés aquests estudis i hagué de limitar-se a aportar-hi 4.000 rals l'any.⁷⁷ El 1852 el govern proposà d'ampliar les ensenyances mercantils mitjançant la creació de dues càtedres de geografia fabril i mercantil i de dret comercial i elements d'economia política. El seu cost anual pujava 12.000 rals i l'Ajuntament s'havia de comprometre a finançar-les.⁷⁸ En aquesta ocasió, però, com que no tenia mitjans, la corporació considerà que el cost de les càtedres hauria d'anar a càrrec exclusivament de l'Estat, qui s'havia apropiat els arbitris de què disposava el Consulat de Comerç, amb els quals es finançaven diversos estudis de caràcter tècnic, com es féu saber a l'executiu.⁷⁹ El Govern rebutjà aquesta petició i per un temps els estudis de comerç quedaren incomplets. La migrada contribució del municipi condicionava la seua qualitat i la permanència d'aquest ensenyament depenia de la seua ampliació, allò que significava que el municipi havia d'esmerçar-hi més. Per fi, «por lo mucho que debe interesar a la capital»,⁸⁰ l'Ajuntament i la Diputació acordaren finançar l'ampliació dels estudis de comerç, aportant-hi la Diputació dos terços del seu cost, mentre que el municipi en pagaria el terç restant.⁸¹

Per completar la centralització de l'ensenyament a la capital de la província restava la qüestió de l'Escola Normal, situada a Oriola des de la seua creació el 1843. Ja un any abans, avançant-se als esdeveniments, el municipi alacantí havia

74. ADPA, *Libro de Actas*, 1-II-1850.

75. AMA, *Libro de Cabildos*, 6-VI-1850.

76. AMA, *Libro de Cabildos*, 8-IV-1851.

77. AMA, *Libro de Cabildos*, 16-IX-1851.

78. AMA, *Libro de Cabildos*, 1-VII-1852.

79. AMA, *Libro de Cabildos*, 22-VII-1852.

80. AMA, *Libro de Cabildos*, 12-I-1854.

81. AMA, *Libro de Cabildos*, 16-II-1854. El cost dels estudis de comerç es calculà en 39.000 rals, AMA, *Libro de Cabildos*, 18-V-1854.

reclamat de la Diputació que s'ubiqués l'Escola a Alacant, ja que, a banda que la llei en donava preferència a les capitals provincials, Alacant tenia una tradició liberal que mancava a Oriola, que havia estat un dels principals nuclis del carlisme.⁸² La demanda no fou atesa i el juliol de 1844 s'inaugurà l'Escola Normal a Oriola, amb la presència del cap polític i d'Andreu Rebagliato, entre d'altres personalitats, que pronunciaren sengles discursos, per destacar la utilitat i profit que reportaria l'Escola, subratllant a més Rebagliato «*la necesidad de la educación en los países regidos por instituciones libres*».⁸³ Per bé que l'Escola quedà instal·lada a Oriola, l'Ajuntament d'Alacant no renuncià a traslladar-la a la capital de la província. El 1852 la comissió d'instrucció primària va decidir de crear, també a Oriola, una Escola Normal femenina, però el comte de Casa-Rojas, membre de la comissió proposà que s'ubiqués a Alacant, «*por razón de ser la capital de la provincia*». L'Ajuntament alacantí estava disposat a contraure les mateixes obligacions que tenia el d'Oriola i a furnir tot el que calgués perquè l'Escola es quedés a Alacant. Amb tot, com que la instal·lació d'aquesta Escola a Alacant no podia dur-se a terme sense traslladar l'Escola masculina, la Diputació va acordar de formar un expedient per tal de sol·licitar del govern el permís per traslladar l'Escola Normal de mestres a Alacant i ubicar ací una semblant per a dones,⁸⁴ allò que acabaria aprovant l'Executiu el 1858.⁸⁵

II.4.2. La qüestió de la seu episcopal

Des que Alacant es va convertir en capital de la província havia volgut ser seu episcopal i així ho havia manifestat ja el 1837.⁸⁶ La qüestió tornà a eixir de nou arran del Concordat entre el govern espanyol i la Santa Seu. La publicació del text a la *Gaceta* suscità el neguit de determinats sectors del clergat i el govern s'apressà a declarar en circular del 24 de maig de 1851 que la publicació del Concordat no implicava posar en pràctica immediatament totes les disposicions que hi havia.⁸⁷ L'article cinquè del Concordat establia la possibilitat que la seu de la diòcesi, ubicada a Oriola, es traslladés a Alacant, la capital de la província. Pel març l'executiu demanà al governador que, després d'escoltar l'Ajuntament, la Diputació i el Consell Provincial, manifestés si existia a la ciutat un temple que es pogués erigir en catedral i un edifici que pogués fer de palau del bisbe a les immediacions de la catedral. El govern desitjava saber si seria «*oportuno, conveniente, prudente y político*» que es fes el trasllat de la seu o si era una qüestió que es podia ajornar. Tant l'Ajuntament com la Diputació s'havien de pronunciar

82. M. A. ESTEVE, *La enseñanza en Alicante*, p. 58.

83. BOPA, 7-VIII-1844.

84. ADPA, *Libro de Actas*, 15-VI-1852.

85. V. RAMOS, *Crónica de la provincia de Alicante*, Alacant, 1979, 346. Per Reial Orde de 17 de juny de 1859 es creà l'Escola Normal masculina d'Alacant.

86. RAMOS, *Crónica...*, 256.

87. BOPA, 28-V-1851.

de manera categòrica al voltant de si estaven disposats a córrer amb les despeses que impliqués l'operació.⁸⁸

Però en aquest cas no hi havia entre totes dues institucions la mateixa unanimitat que en el tema de l'Institut d'Ensenyament Secundari. Després d'una reunió amb el capítol de la col·legiata de Sant Nicolau, i al davant d'un grup dels majors contribuents, l'Ajuntament aprovà un dictamen elaborat per una comissió formada a aquest efecte. Segons aquest dictamen, la col·legiata reunia totes les condicions escaients per convertir-se en catedral i hi havia edificis pels voltants que podrien fer de palau del bisbe. Es calculà el cost de l'operació en 239.970 rals, dels quals 220.000 corresponien a l'adquisició i remodelació d'edificis per al palau i 19.970 a la realització d'obres menudes per condicionar la col·legiata. Així, doncs, era «oportuno, conveniente, prudente y político» fer el trasllat de manera immediata i l'Ajuntament d'Alacant es mostrà disposat a córrer amb les despeses que li pertocassen.⁹⁰

Una setmana més tard la Diputació acceptava el dictamen de l'Ajuntament alacantí, però el representant del partit d'Oriola, Adalid, manifestava la discrepància en el punt relatiu a l'existència d'edificis propers a la catedral que poguessen fer de palau episcopal. Segons Adalid, ni hi havia cap edifici que pogués hostatjar el prelat i totes les dependències del bisbat —oficines, provisoria, biblioteca, arxiu, etc.—, ni tampoc cap edifici on ubicar el seminari, que havia d'estar sota la dependència i vigilància immediata del bisbe. Era un fet pregon la manca d'edificis, ja que les oficines públiques es trobaven en edificis llogats, com s'esdevenia amb el govern provincial, la duana o l'Institut, que ocupava un local poc adequat, per la qual cosa s'havia pensat de vegades canviar-lo però no s'aconseguia perquè la Diputació no podia finançar l'operació. Pel que fa a l'oportunitat del trasllat de la seu, la Diputació no va acabar de pronunciar-se amb claredat, ja que no veia cap raó de conveniència més que les que dictava el Concordat. Però la divisió entre els diputats va sorgir a l'hora de pronunciar-se sobre la financiació del trasllat. En votar-se aquest punt, es produí un empat a cinc vots i s'hagué de procedir a una segona votació, en la qual el vot de qualitat del governador va decidir la participació de la Diputació en el cost del trasllat, alhora que es fixava la seua aportació en 20.000 rals per una sola vegada, ja que pensava que aquesta mena de despeses s'havien de considerar com a «*exclusivamente del Estado*».⁹⁰ La postura de la Diputació era un tant ambigua. El govern no quedà satisfet amb l'informe del governador i per Reial Orde d' 11 de novembre de 1851 en sol·licità l'ampliació, però ara incloent-hi el seminari, i demanà que l'Ajuntament d'Alacant concretés la seua responsabilitat financera.⁹¹ La corporació municipal considerava que el trasllat del seminari no havia de ser condició per al trasllat de la seu episcopal. Per contra, el seminari hauria de romandre on estava no sols perquè, segons la llei, no era indispensable que estigués junt amb la catedral sinó perquè

88. AMA, *Libro de Cabildos*, 15-VII-1851.

89. AMA, *Libro de Cabildos*, 1-VIII-1851.

90. ADPA, *Libro de Actas*, 8-VIII-1851.

91. AMA, *Libro de Cabildos*, 21-X-1851.

«las circunstancias particulares y convenientes de la misma Orihuela» ho aconsellaven així.

Per tant, el trasllat del seminari no havia de ser cap entrebanc per a fer tot seguit el de la seu episcopal. Però, si el Govern decidia que havia de ser així, la corporació estava disposada a arbitrar els recursos necessaris, així com a augmentar la quantitat assignada inicialment per a adquirir i condicionar els edificis on pogués ubicar-se el palau del bisbe. Per fer les gestions oportunes davant el govern es va recórrer a persones amb un cert pes en la vida política espanyola i de la província, com ara Ricard Shelly, Manuel Pavia, els germans Aynat, Ramon Campos i Ignasi Pérez Moltó.⁹² Les forces vives d'Oriola, per la seua part, també desfermaren una ofensiva amb la finalitat de retenir la seu episcopal a la seua ciutat. Abans que l'Ajuntament d'Alacant no es pronunciés sobre el tema, ho va fer el d'Oriola, en presentar una exposició a la reina el primer d'agost de 1851. Hi subratllava els perjudicis tant econòmics com relatius al prestigi de la ciutat que ocasionaria el trasllat de la seu episcopal a Alacant.⁹³ El 25 d'agost el bisbe es pronuncià contra el trasllat de la seu. Així, doncs, no es dugué a terme el trasllat, malgrat els esforços de l'Ajuntament alacantí, que maldava per centralitzar a Alacant la funció religiosa, per prestigiar i enaltir la imatge d'una ciutat burgesa, capital de província, i que com a tal havia de tenir-ne els senyals propis d'identitat.

III. Conclusió

Durant la Dècada Moderada el poder local a Alacant estava en mans d'una minoria que controlava la vida política, administrativa i econòmica de la ciutat. El seu poder era conseqüència del seu domini polític, del seu nivell de riquesa i del seu ascendent social, tot plegat, de la seua capacitat d'influència sobre la societat local. El grup rector estava format per comerciants, algun professional liberal i propietaris de terres i immobles urbans, que controlaven els mitjans de producció i d'intercanvi. Emprenedors com eren, van recórrer vies diverses per impulsar el creixement econòmic. Les seues oportunitats no s'esgotaven en l'agricultura i el comerç, encara que aquestes foren les seues fonts principals de renda, sinó que el turisme, els transports, el crèdit o els serveis formaven també part del seu univers econòmic.

El domini que aquests notables exercien sobre el medi local els va permetre d'abordar i controlar un procés de reformes urbanes en harmonia amb els seus disitjos. Interessos individuals i institucionals es conjuminaren per impulsar una colla de canvis a la ciutat que anirien donant-li un caire més modern. Aquestes transformacions, però, van generar al seu torn una sèrie de tensions socials que

92. AMA, *Libro de Cabildos*, 22-XI-1851.

93. *Exposición que el Excelentísimo Ayuntamiento y pueblo de Orihuela elevan a S.M. el Rey con motivo de la traslación de la Silla Episcopal solicitada por el Ayuntamiento de Alicante*, Oriola, 1882, 11-14.

reflectien els conflictes d'interessos que estava creant la nova configuració urbana. Aquest clima conflictiu, però, s'enmarcava en un context de creixement inferior al que experimentaven ciutats que encapçalaven l'espai econòmic mediterrani, com València i Barcelona.

Tanmateix, la política urbana municipal, que responia en gran mesura als interessos dels notables locals, no va poder desenvolupar-se amb total autonomia. Els moderats estaven bastint un Estat les línies mestres del qual eren l'autoritarisme i el centralisme, la qual cosa implicava el sotmetiment de les institucions locals. Això es va reflectir també en la política urbana dissenyada per l'Ajuntament alacantí, ja que les decisions municipals en matèria urbanística necessitaven del vistiplau del governador civil, o fins i tot el de les autoritats militars, que mediatitzaven, i de vegades desvirtuaven, aquest sector de l'administració local. Així, l'anàlisi de la política urbana durant la Dècada Moderada reflecteix també el procés d'acoblament que s'anava produint entre l'Estat i els municipis que, en una cosa de tant interès local com era el disseny d'un model de ciutat, es veien limitats per instàncies superiors de poder. Com que la capitalitat alacantina no tenia precedents històrics que li donassen suport, els sectors burgesos locals havien de consolidar les seues posicions i el seu espai d'influència. Com hem vist en el cas de l'ensenyament, la sintonia entre aquestes aspiracions locals i el govern no fou gens fàcil, la qual cosa posava en dubte el grau de representació de les classes mitjanes en ascens que predicaven els moderats. En darrer lloc, l'esforç esmerçat debades en la qüestió de la diòcesi assenyala fins a quin punt era prioritari per a la burgesia en el poder consolidar la capitalitat i reduir la competència dins la xarxa de ciutats del sud valencià, fins i tot per damunt d'altres tasques aparentment més pràctiques.

Resum

Entre 1844 i 1854 l'Ajuntament alacantí va estar governat pel sector més dinàmic de la burgesia. El control del poder local va permetre a comerciants i propietaris acometre un procés de remodelació urbana i de dotació tant de serveis com d'infraestructures que anaren donant a Alacant l'aspecte d'una ciutat més moderna. Això no obstant, les decisions en matèria urbanística es van veure mediatitzades amb freqüència per instàncies de poder superiors, tant civils com militars, i limitades per la mancança de recursos financers.

Paraules clau: Dècada Moderada; Alacant; història urbana; planificació urbana; burgesia; govern local.

Abstract

From 1844 to 1854, Alicante's city council was in the hands of the most dynamic section of the local bourgeoisie. Their control over local power allowed

businessmen and property owners to undertake a process of urban redesigning and creation of services and infrastructures which gradually gave Alicante a more modern look. Town-planning decisions were, however, frequently interfered with by the power of both military and civil authorities and hampered by the lack of financial resources.

Keywords: *Década Moderada*; Alacant; urban history; town-planning; bourgeoisie; local government.